

J A A R B O E K V O O R

*Munt- en
Penningkunde*

52/53

1965 / 1966

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van redactie:

Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg

Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten aan
het Secretariaat: Zeestraat 71b, 's-Gravenhage.

KORTE BIJDAGEN

Koelvorden's oudste munt — Sinds het werk van Van der Chijs¹ kennen we van de heerlijkheid Koelvorden een serie munten ten name van heren die Reinoud of Jan heten en waarbij de vraag of er 3 dan wel 4 dragers van de eerste naam zijn geweest een controversieel punt is dat evenwel sinds de publicatie van Feith² ten gunste van 3 schijnt te zijn beslecht.

De Koelvordense munten zijn stuk voor stuk imitaties van elders in de Nederlanden geslagen populaire typen, o.a. zijn van Reinoud bekend de zilveren rijdertjes. Deze muntsoort (aanvankelijk ter waarde van 2/3, later 1/2 groot) is zeker sinds 1275 onder Margaretha van Constantinopel, gravin van Henegouwen, geslagen, evenals onder haar opvolgers Jan (1280—1304) en Willem (1304—1337). Van deze rijdertjes bestaan twee typen: het oudste met een ruiter galopperend naar rechts en het jongste waarop de ruiter naar links gaat³.

Van dit oudste type verwierf ik onlangs een op het eerste gezicht Henegouws exemplaar dat in meer dan één opzicht opvalt door buitensigheden. Het stuk is nl., hoewel duidelijk gesnoeid, van kleinere stempel dan voor Henegouwen normaal is: bepaalde middencirkels zijn elk ruim 1 mm kleiner in doorsnee dan de normale met diameters van ruim 15 en 8 mm, terwijl de binnenlegende op de kruiszijde afwijkende interpunctietekens bevat, retrogade is en bovendien nog een losstaande letter k bevat, die op het eerste gezicht sterk op een r lijkt.

Het randschrift op de ruiterszijde is helaas niet goed leesbaar, het kan het voor Henegouwen normale *MONETA VALENCE NENSIS* zijn, doch de plaats van bepaalde leesbare letters maakt dit wel dubieus. De kruiszijde levert voor buiten en binnen randschrift resp.: + *MARGARETACOM* en *SI) VR) MVNGIS K*.

Bovengenoemde afwijkingen en het ten aanzien van het randschrift op de ruiterszijde opgemerkte doen mij sterk twijfelen aan toeschrijving van dit stuk aan Henegouwen, waar mij randschriftvervormingen onbekend zijn. Uit de literatuur zijn slechts twee rijdertjes bekend met verbasterde opschriften, beide gevonden in Gieten (Drenthe) in 1847⁴. Hooft van Iddekinge, die deze stukken beschreef, sloot mede i.v.m. de vindplaats locale origine niet uit.

Gezien al het voorgaande geloof ik dan ook stellig dat het thans door mij beschreven stuk aan Koevorden moet worden toegeschreven. De op een r gelijkende letter κ moet dan als beginletter van Koevorden worden beschouwd. Dit is zeer verantwoord, aangezien op alle bekende Koevordense stukken de κ eveneens zeer sterk op een r lijkt (vgl. de bij v. d. Chijs afgebeelde stukken). Ook de middellijn van de binnenste parelcirkel op de keerzijde van de notoire Koevordense rijdertjes komt nooit boven de 7,5 mm uit.

Deze munt kan dan worden gezien als de eerste schuchtere poging van Koevordens Heer dit munttype te imiteren; hij kopieerde alles zo getrouw mogelijk, inclusief de naam Margareta en duidde met de κ de origine kryptisch aan, een bij imitaties bekend en veel voorkomend verschijnsel. Nu duidelijk het oudste rijdertje van de in 1280 overleden Margaretha geïmiteerd is, zou ik als muntheer willen voorstellen Hendrik van Koevorden, die van 1275—1288 genoemd wordt en waaraan tot dusver geen munten zijn toegeschreven.

De bovenbedoelde, door Hooft beschreven stukken, die ook te klein waren, zouden nu aan dezelfde heer kunnen worden toegeschreven.

A. T. PUISTER

¹ P. O. van der Chijs, *De Munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden)*, Haarlem, 1855.

² J. A. Feith, *TMP* 1 (1893), p. 143 e.v.

³ R. Chalon, *Recherches sur les monnaies des comtes de Hainaut*, Bruxelles 1848 (nos 13—19).

⁴ Hooft van Iddekinge, *RBN* 5e serie V (1873), p. 274—280.

Portugese muntplaatjes — In de laatste jaren werden op het Penningkabinet enige malen ronde koperen plaatjes getoond, die in de loop van de laatste 10 à 15 jaar geregeld in grotere en kleinere aantallen op het strand van Terschelling gevonden worden.

Het blijkt, dat deze plaatjes voorkomen in twee maten, met diameter van resp. 35 en 28 mm. Het lag voor de hand te veronderstellen, dat het hier onbewerkte muntplaatjes betrof en inderdaad bleek bij vergelijking met verschillende 18e eeuwse koperen munten, dat doorsnede en dikte geheel overeenkomen met die van Portugese munten van 10 en 5 reis geslagen door de koningen Johan V, Jozef I en Maria I van 1737 tot 1799. Deze vertonen aan de vz. het koninklijk wapen, aan de kz. een Romeins waardecijfer en het jaartal binnen een krans.

Het is inderdaad bekend, dat in de 18e eeuw Zweeds koper een zeer belangrijke grondstof voor de vervaardiging van koperen munten in West-Europa was¹; veelal werd dit in de vorm van geplette en uitgeponste plaatjes via Hamburg aangevoerd. Uit de archieven van het grote koperbedrijf Stora Kopparbergs Bergslag te Avesta is zelfs bekend, dat plaatjes naar Portugal werden geëxporteerd in de jaren 1790—1803 en mogelijk ook reeds vroeger². Het is dan ook waarschijnlijk, dat de plaatjes afkomstig zijn van een uit Göteborg of Hamburg afkomstig schip, dat met een gedeeltelijk uiteindelijk voor Lissabon bestemde lading voor de kust van Terschelling is vergaan.

H. E. v. G.

¹ Ook in de Nederlandse munthuizen werd veelvuldig Zweeds koper gebruikt, deels in Zweden tot plaatjes verwerkt, deels hier te lande, o.a. in pletterijen op de Veluwe: A. Sassen in TMP 20 (1912), p. 188.

² U. S. Linder-Welin, *Svensk koppar och kopparmyntning, Vägledning genom myntsamlingen i Bergslagets Museum*, Stockholm 1951, p. 57.

Een muntslag voor Luxemburg — Door Schulman worden in zijn „Handboek van de Nederlandse munten van 1795—1965” onder de nummers 729 t/m 734 een drietal bronzen munten van het Groothertogdom Luxemburg beschreven (10,5 en 2½ centimes) welke in de jaren 1854 en 1870 werden geslagen te Brussel, doch desalniettemin het muntteken van de Utrechtse munt (mercuriusstaf) en het muntmeestersteken (zwaard) van de toenmalige Muntmeester H. A. Bake dragen. Wij

hebben getracht na te gaan door welke omstandigheden men tot het foutieve gebruik dezer tekens op deze munten is gekomen, waarbij al reeds kan worden vermeld dat ook nog in 1901 en 1908 deze tekens, bij een muntslag van 2½ centimes (aantal resp. 800.000 en 400.000 stuks), door de Munt te Brussel werden gebruikt; de genoemde muntmeester te Utrecht was echter reeds in 1874 overleden ¹.

Het is duidelijk dat in Brussel de na 1854 verrichte muntslagen hebben plaats gevonden met gereedschap dat van het oorspronkelijke, foutieve, model afkomstig was. Hiernaast blijken de tussentijdse muntslagen van 1855, 1860 en 1865 (Schulman nummers 735 t/m 739), die te Parijs plaats vonden, de aldaar destijds in gebruik zijnde munt- en muntmeesters-tekens te dragen; men heeft daar dus wel begrip gehad voor het karakter dezer tekens, mogelijk tengevolge van het hierna volgende.

Uit archivalia van het Muntcollege, berustende bij 's Rijks Munt en, belangrijker nog, uit gegevens welwillend ter beschikking gesteld door de Caisse Générale de l'Etat te Luxemburg uit het aldaar berustende Staatsarchief, valt het volgende op te maken. Een eerste contact over een eventuele muntslag in Utrecht van specifieke munten voor het Groothertogdom Luxemburg werd gelegd in 1851 toen de Secretaris van Z.M. de Koning voor de zaken van het Groothertogdom Luxemburg zich, door tussenkomst van de Minister van Financiën, tot het Muntcollege richtte, bij brief van 17 januari 1851 No. 44, om inlichtingen betreffende aanmuntingen in zilver en koper, en de daarbij te verkrijgen baten.

Op deze, zeer algemeen gestelde vraag, antwoordt dit College dat een muntslag van zilveren tekenmunt (rijksdaalder, gulden of halve gulden)

voor het Groothertogdom geen baten zou opleveren, terwijl aanmaak van zilveren of koperen pasmunt uitsluitend door de Nederlandse Regering kan worden opgedragen, aan welke tevens de baten van een zodanige muntslag zouden toevallen.

In dit antwoord werd er dus van uitgegaan dat het Luxemburgse Gouvernement munten van het Nederlandse type zou willen laten slaan, terwijl later zal blijken dat specifiek Luxemburgse munten moeten zijn bedoeld, waarvan de baten ten gunste van dit Gouvernement zouden moeten komen; enige verdere reactie op bovenvermeld, voor het Groothertogdom weinig aanlokkelijk antwoord, blijft echter achterwege.

Hevig ontstemd is dan ook het Muntcollege wanneer in de vergadering van 25 juli 1854 door zijn Secretaris, Mr. L. C. Hora Siccema, melding wordt gemaakt van een artikel in de *Revue de la Numismatique Belge* van 1854, 2e serie, tome IV, pag. 244—249, waarin door A. Namur een overzicht wordt gegeven van de wettelijke bepalingen op het gebied van het muntwezen in het Groothertogdom sinds de Belgische revolutie van 1830, en waarbij een afbeelding voorkomt van een muntstuk van 10-centimes van Luxemburg, met jaartal 1854 en voorzien van de Utrechtse tekens.

Reeds dezelfde dag wordt de Minister van Financiën door het Muntcollege op deze aangelegenheid geattendeerd in de volgende bewoordingen:

„De mercuriusstaf is door de hooge Regeering bepaaldelijk tot een onderscheidend kenmerk aangenomen voor speciën welke onder haar gezag naar de vigeerende wetten aan 's-Rijks Munt te Utrecht worden geslagen.

Zoo men bij het Groot-Hertogelijk Bestuur voldoende grond heeft kunnen vinden om, met staking der reeds aangevangen, hetzij dan inofficiële, onderhandelingen, het voordeel eener zoo belangrijke aanmunting, met voorbijgang der Nederlandsche Munt, aan de Belgische toe te kennen, zoo ware het naar ons bescheiden oordeel meer voegzaam geweest om de thans vervaardigde koperen specie van een ander teeken te voorzien, of liever aan dezelve geen munt- noch muntmeestersteeken te geven; de Belgische munten dragen dergelijke teekens ook niet.

De muntmeester is volkomen bevoegd tot het inbrengen zijner bezwaren tegen het aanwenden van zijn bijzonder teeken”.

Het Muntcollege wenst „in het openbaar belang het bedoelde zonderlinge feit, dat wij niet weten te qualificeeren, te constateeren; evenzeer in

het belang van den Muntmeester, dat deze munten niet aan 's Rijks Munt zijn vervaardigd" en verzoekt, zo mogelijk, nog tussenbeide te komen voor wat een voorgenomen vervaardiging der 2½- en 5-centimes-stukken betreft.

Onder dagtekening 22 augustus 1854 volgt hierop het antwoord van de Secretaris voor de zaken van het Groothertogdom:

„Quelque soit, Monsieur le Ministre, le désir de mon Gouvernement de prendre cette réclamation en considération, il se voit dans l'impossibilité d'y faire droit, car toute la monnaie de cuivre qui devait être émise se trouve déjà frappée et en très grande partie livrée à la circulation.

Dans cet état des choses mon Gouvernement ne peut que regretter bien sincèrement la méprise, du reste tout à fait involontaire, qui a été commise par l'Administration précédente".

Hoe is nu de voorbereiding voor deze muntslag aan Luxemburgse zijde geweest? In aansluiting op de eerstgenoemde teleurstellende reactie van Nederlandse zijde wordt in september 1851 contact opgenomen met de Directie van de Munt te Brussel, waarmede de Luxemburgse graveur F. Barth-Wahl wordt belast, aan wie in de loop van dat jaar reeds opdracht was verleend ontwerpen voor nieuwe munten te maken.

Als resultaat wordt bij de Wet van 9 januari 1852, No. 51, bepaald dat tot een bedrag van frs. 150.000.— aan koperen munten van 2½, 5 en 10-centimes zal worden geslagen volgens een nog nader bij Koninklijk-Groothertogelijk Besluit van 1 maart 1854 vast te stellen gewicht en type. De bovenvermelde ontwerpen zijn bij brief van 17 januari 1852 door de Administrateur-Generaal der Financiën van het Groothertogdom ter goedkeuring toegezonden aan de Secretaris voor de zaken betreffende het Groothertogdom te Den Haag, G. d'Olimart, en door deze op 20 februari d.a.v. geretourneerd onder mededeling dat contact zou worden opgenomen met de Munt in Utrecht om de voorwaarden te vernemen voor een muntslag van deze koperen munten voor Luxemburg. Hierbij wordt echter reeds opgemerkt dat, indien deze condities in België gunstiger zouden luiden dan in Utrecht, er zijnerzijds geen bezwaar bestaat de muntslag in Brussel te doen plaats vinden.

Op 9 maart 1852 volgt een brief van d'Olimart waarin deze de condities van de muntmeester H. A. Bake opgeeft; het muntloon bedraagt f 1,60 per kilogram, waarbij door het Groothertogdom het originele stempelgereedschap zal worden geleverd.

Het valt hierbij op dat in deze offerte de stukgewichten der munten het dubbele bedragen van de later, in het Koninklijk-Groothertogelijk Besluit van 1 maart 1854, vastgestelde gewichten, hetgeen een vergelijking met de kostprijzen voor de definitieve muntslag te Brussel onmogelijk maakt.

Dit laatste besluit, gebaseerd op een van de zijde van het Groot-hertogdom verleende machtiging aan de Administrateur voor Financiën dd. 11 mei 1853 om voor frs. 150.000.— aan bronzen munten, „volgens het Franse systeem” te laten slaan, vermeldt nl. dat de munten niet van koper doch van het inmiddels in gebruik gekomen hardere muntbrons (95 % koper, 4 % tin en 1 % zink) zullen worden vervaardigd en wel voorshands tot een bedrag van frs. 100.000.—, waarvan frs. 50.000.— aan 10-centimes, frs. 34.000.— aan 5-centimes en frs. 16.000.— aan 2½-centimes, met gewichten van resp. 10, 5 en 2½ gram en diameters van resp. 30, 25 en 20 millimeter.

Betreffende de beeldenaars vermeldt het Besluit dat de voorzijde het wapen van het Groothertogdom, gekroond met de hertogelijke Kroon en omschrift Grand Duché de Luxembourg zal vertonen, en de tegenzijde de waarde-aanduiding met het jaartal, omgeven door een eiken- en lauriertak; over het munt- en muntmeestersteken wordt niets vermeld.

Hiermede worden de reeds in 1851 door F. Barth-Wahl gemaakte ontwerpen omschreven waarop deze, in de veronderstelling dat de munten in Utrecht zouden worden geslagen, reeds de daarop betrekking hebbende tekens had aangebracht.

Volgens de zienswijze van de in de aanvang genoemde Caisse Générale de l'Etat te Luxemburg zouden de gewraakte tekens zijn gehandhaafd om de band tussen het Groothertogdom en het Koninkrijk te accentueren; de vraag rijst dan waarom men reeds in 1855, en ook in 1860 en 1865, toen de muntslag in Parijs plaats vond, hierop is teruggekomen. Het lijkt aannemelijker dat men in 1853, bij de definitieve vaststelling der ontwerpen, het karakter der tekens over het hoofd heeft gezien, en in 1870, 1901 en 1908 te Brussel is uitgegaan van het aldaar nog uit 1854 berustende stempelgereedschap; het protest van het Muntcollege uit 1854 was toen reeds lang in het vergeetboek geraakt terwijl, sindsdien, van Utrechtse zijde tevens enige verdere reactie achterwege is gebleven.

In het Koninklijk-Groothertogelijk Besluit van 1 maart 1854 wordt tevens bepaald dat dit geacht wordt in werking te zijn getreden op 23 juli 1853, datum waarop het contract voor de muntslag werd getekend. Op die dag was nl. een overeenkomst getekend tussen de Administrateur-Generaal voor Financiën van het Groothertogdom, Norbert Metz, en

de Consul van het Groothertogdom te Amsterdam, Leo Lippmann, waarbij deze laatste zich als tussenpersoon verbond voor de som van frs. 46.000.— de vastgestelde aantallen bronzen munten met een nominale waarde van frs. 100.000.— te leveren, onder voorwaarde dat de voor deze muntslag benodigde stempels door het Groothertogdom ter beschikking zullen worden gesteld.

Dezelfde Lippmann had eerder, nl. op 30 maart 1853, nog een offerte ingediend om 15.000 kg der nieuwe munten te leveren voor een prijs van frs. 5,05 per kg, ervan uitgaande dat de muntslag in Utrecht zou plaats vinden.

Bij brief van 4 augustus 1853 ontvangt hij nadere instructies onder toezending van een afdruk der goedgekeurde ontwerpen, bevestiging dat de muntslag in Brussel zal plaats vinden, en onder mededeling dat de graveur F. Barth-Wahl gelijktijdig opdracht ontvangt tot de vervaardiging van het stempelgereedschap over te gaan; hiertoe werd op 9 september 1853 met hem de levering van de benodigde 6 moeder-matrijzen gecontracteerd.

Tegelijkertijd wordt aan de Secretaris-Generaal van het Ministerie van Financiën in Brussel verzocht alles te doen dat nodig is om de muntslag aldaar in opdracht van de heer Lippmann te kunnen uitvoeren.

Uit verdere correspondentie blijkt dat de muntslag, onder verantwoordelijkheid van de Munt in Brussel, is uitgevoerd door de firma Lassen en Co aldaar, waarbij F. Barth-Wahl in opdracht van het Groothertogdom toezicht uitoefent, nadat hij zich reeds begin december 1853 naar Brussel had begeven om op het atelier van de graveur J. P. Braemt het stempelgereedschap te gaan vervaardigen.

Na afloop van de muntslag zendt hij op 30 augustus 1854 een serie der nieuwe munten aan Z.M. Koning Willem III toe.

DR. J. W. A. VAN HENGEL

¹ Voor een overzicht over dit tijdperk zij verwezen naar E. Bernays et J. Vannérus, *Histoire numismatique du comté, puis duché de Luxembourg et de ses fiefs*, Bruxelles 1910, p. 414—425.

La première monnaie de Koevorden — L'auteur décrit une pièce inédite du type cavalier d'argent hennuyer (cf. Chalon no. 13) qui présente quatre anomalies remarquables: une taille réduite, la légende intérieure du revers en rétrograde et précédée de la lettre K et une ponctuation à peine hennuyère. Malheureusement la légende du droit est illisible; celles du revers sont données ci-dessus. Cette combinaison de quatre points irréguliers a mené l'auteur à attribuer la pièce non au Hainaut mais, à cause de la lettre K, à la petite seigneurie de Koevorden (Pays-Bas, province de Drenthe). Cette attribution se trouve renforcée par le fait que, dans cette province, on a trouvé en 1847 deux autres cavaliers à légendes déformées⁴, les seuls connus à l'auteur.

Puisqu'il s'agit ici d'une imitation très servile d'un cavalier du premier type de Marquérie de Constantinople, morte en 1280, l'auteur propose d'attribuer la pièce à Henri de Koevorden, (1275--1288) à qui, jusqu'à maintenant, aucune pièce n'a pu être attribuée.

Portuguese coin flans. — A lot of copper flans in two sizes have been found on the beach of the island of Terschelling. Diameter and thickness of the flans correspond to those of eighteenth-century Portuguese 5 and 10 reis pieces. They were probably manufactured in Sweden for export to Portugal and lost in a shipwreck off the coast of Terschelling.

Un monnayage pour le Luxembourg. — L'auteur décrit les circonstances qui ont mené à l'usage incorrect du différent d'atelier et du différent de maître de la Monnaie d'Utrecht sur les pièces luxembourgeoises de 10, 5 et 2½ centimes de 1854 et 1870. En réalité ces pièces furent frappées par la Monnaie de Bruxelles. En 1901 et 1908 les mêmes différents furent employés encore une fois sur des pièces de 2½ centimes. Lorsqu'en 1855, 1860 et 1865 on frappa les mêmes monnaies à Paris on a substitué correctement les différents propres à cette Monnaie. Il paraît qu'à Bruxelles on a ignoré au début la signification de ces différents tandis que plus tard on les a empruntés aux coins originaux. Une protestation des Généraux-Maîtres de la Monnaie d'Utrecht en 1854 n'a pas abouti à un résultat.